

Emakumezkoa gizonetzkoen literaturan: Euskal Literaturari errepassoa

Tere Irastortza

Izenburuak tamaina honetakoak direnean, mamian izaten da laburtu beharra. Euskal literaturaz, gainera, kasik inongo kritika-lanik ezagutzen ez duenaz, ezin heldu gaiari zabaltasun osoz.

Ondoko lan honetan lau egilez bakarrik baliatu naiz. Kasualitatez suertatuko zen, agian, baina lau horietatik bi abade ziren: Etxepare eta Tx. Agirre, eta beste biak ez: Oihenart eta Orixe. Literatura idatziaren sorburu eta abiapuntuan hasi, eta gerra aurreko egile batekin amaitzen dugu, tartean aztertu gabeko hainbat eta hainbat geratzen direlarik. Apur bat irakurriz gero, hala ere, erraz ohartzen da bat, beste zenbait puntutan halako eboluzioaren berri ematen badu ere, emakumeaz apenas dagoela aldaketarik; zoritxarrez, honetan, abade ez zirenek ez dute berrikuntzarik ekarri: apika, guztiak gizonetzko zirelako. Esan nahi bait dut, noizbehinka Iztuetaekin erkatuz ere —bere erabilitako lana literarioa ez izan arren—, ezin dela laikotasun hori, hainbestetan hain aldarrikatua, inondik ere frogatu.

Sarrera hau —norberaren mugen aitortpena— amaitzeko, pare bat ohar. Azken atalean Orixez ari naiz nagusiki, baina tarteka Tx.

Agirrerri buruzko oharrak sartuz. Forma aldetik eta, azkena Orixe baino askoz ere "errealagoa" bada, ez du horrek ezer asko aldatzen emakumeoi buruzko ikuspegia, eta aski iruditu zait horrela esplizitatzeari, aparteko sailik antolatu gabe. Bestalde, Orixeri buruzko lana egiterakoan, oso kontutan izan dut Itziar Eskisabel Zurutuza eta Garbiñe Eskisabel Munduateren lana, argitaratzeko dagoena, estimatzen dudana.

1. Etxepare: "Bere olerki guztietan hitxo bat ere ez emakumeak iraintzeko"

Honela mintzo da Gotzon Garate¹. Arazoak, aldiz, konplexuagoa dirudi. Etxepareren poemagintza bere osotasunean harturik, itxura askotako emakumearen kartografia topatzen dugu. Askotan kontrako diruditen ezaugarriak ezin dira, ordea, bere horretan aztertu, eta poema-liburuaren azterketa semantiko itxuro-sorik ezean, gerta liteke azalean eta nabarmen asko begi-bistan diren elementuak behar ez bezala interpretatzea.

Eragozpen hauek kontutan izanik, esan litezkeenak oro ez dugun gainbegiratu ideologiko etorkizuneko baten arabera aztertu beharko liriteke berriro.

Aipatu-berri dudana itxura askotako emakumearen presentzia hori erreduzi liteke, hasteko, eredu-pare batera. Eredu hauek, bistan denez, elkarren oso gertu dira; baina bereizketa metodologiko hau baliaigarria zaigu, lehen aipatu azterketa ideologiko horren faltan sor litezkeen kontraesanen norainokoa neurtzeko. Alde batekin, behin eta berriz kausitzen dugun Birjina dugu emakumearen eredu, eta, beste alde batetik, oraingoz "emakume erreala" deituko duguna.

Birjinaren gorespentetan idatzi literaturaz bada adibide anitz Euskal Herriko liburugintzan. Euskalduna, ordea, literatura berantiarra da, ez hala ere atzerrietako tradizioetatik gibelatua.

Denbora luzez emazte bekatari eta lizunen aurka idatzi ondoren, XII. mendean Birjina laudatzen hasten da Eliza, sekula utzi gabe hein berean deabruarekiko beldurraren madarikazioa. Honekin, aurreko tradizio misoginoaren parean (hots, Ebaren errefusatzearen parean), Andredena Mariatz baliatzen da literatura.

Batzuen ustez, Birjinaren adoraziorako egin poemek emakumearekiko errespetu handiagozko joera nabarmentzen dute. Badira, ordea, ahaztu behar ez genituzkeen beste zio batzuk ere; gizonen eta Jainkoaren artean arartekoak ipintzea, horietako bat. Etxepareren poemetan gehien agertzen den ezaugarrietakoa, hain zuzen ere. Bestalde, Europako herri-literaturan emaztekiek duten lekuari so egirik, bistakoa gertatzen da beste arrazoirik ere behar dela. Badirudi, ezkongabeen birjintasuna eta ezkonduen amatasuna eta fertilitatea batera irudika zitzakeen imajinaren premiak (Eli-zarenak) zerikusi handia izan zuela Birjinaren ohoretan idatzi poema-sailean. Fertilitatearena ez da markagarri Etxepareren kasuan, eta, lehen begirada batean, ezta, sobera bederen, kastotasunarena ere. Badira, egia da, gorputzaren gutzieren txarkeriaz mintzo diren lerroak:

“mundu hunek, haragiak, bethi enganatuia” (1,404)²
 “berthutetan segitzeko egidazu grazia” (1,408).

Baina ez da ezaugarri hau Birjinari gehienetan egotzi ohi diona. Aipatu, aipatzen du “Amorosen gaztiguya”n ere, baina, berriro, amodioaren errefusatzeko arrazoi “profanoak” dira nagusi. “Amorosen disputa”n berean Amoriak poetari “Ieinkuaz orhitze-ko lekhu” dutela erantzuten dionean (10,16), honela mintzo da poeta:

“Zineste bat dizit gogoan honela:
 nik nola dadukat amore zugana,
 Ieinkoari ere eder zaikala;
 hargatik gaitzetsi ezkitzakela” (10,22-26).

Lehen esan bezala, agian Etxeparék Birjina bezain maite zuelako emakume erreala, hori ez, baizik arartekoarena azpimarratzen du nagusiki, amatasunari berez darraiona bailitzan. Hain zuzen ere, bekatariet zuzendu bokatioetan, Etxeparek eskatzen die, balia daitezela Birjinaz Jainkoari hoben eta bekatuen barkamena eskatzeko orduan, izan ere Aita “Ieinkoak zuri eman dizi potestate handia / haren ama ziren gero, ama ere maitia” (1,413-4); argudio bera 2,92an.

Gainera, ez da ahaztu behar jarraierazteko sortu eredu guztiak bezala, Birjinarenak ere gizonkeriaren menpetik sortutako ideologia isladatzen duela.

“Amorosen gaztiguya”k, aurreko orazioaren antzera, Birjinaren maitasunaz lezionatzen gaitu, “Amore bat hautatzeko kontseilu bat” (2,5) emanez. Horretarako, bekatuzko, haragizko amodioa

eta "Andre hona" Mariarena kontrajartzen ditu, behin eta berriz eman izan diren argudioz: "amoretan plazer baten mila dira dolore" (2,10), plazerraren irrikak amaierarik ez bait du. Gainera, amodio horiek kaltegarri dira "iudikamendu"-garaian. Bestalde, amorozen artean ez da leialtasunik kausitzen; arrazoï ezaguna da honako hau, ia beti amodioaren aitzakiatan emaztekiei egotzia. Etxeparek, baina, ez du horrelakorik zehazten, eta kasu honetan ezin froga emaztekiei buruz ari den; izan ere, geroxeago Birjinaren maitatzea andre-gizonei kontseilatzen bait die. Birjinak, ordea, leialtasuna adierazten du, eta konfidantza horren sorburu naturala, bere amatasunean datzana; amatasuna (2,82-87) gauzatzen du bitartekaritzan, nolabait esateko, berezkitasunez. Jainkoaren aurrean, zuzenbide makurrik gabekoaren eredu izaki, behar zuen gizatasunak begiratzaille bat Kristoren ondotik etorritakoentzat, abokatu errukitsua (2,92-103), eta hori Maria da, kasik Jainkoaren pareko erregina izaki. Gainera, ez du desio txarrik sortzen (sexurik gabeko emaztekoa delako) eta Jainkoak ez duen itxura gizakioia demaio dibinitateari, bere amatasun eta umiltasunari zor diona.

Sakonean, eta ez Etxepareren poemetan bakarrik, Birjina ez da beragatik altxatua, baizik, Kristoren ama eta ama denez, bitartekari onaren ereduakoa delako; erreginek ipuin eta nobeletan sarri bete izan duten funtzioagatik, hain zuzen ere. Eta honek emakume errearen pareko bihurtzen du: emaztekiaren alde nahiz kontra mintzatzeko, ez bait da emaztekoa bera izaten neurria, gizonezkoa baizik. Finean, ez da ahaztu behar, emakumearentzat eredu garri izateko sortu diren imajina guztiek bezala, Birjinarenak ere gizonkerian babestutako ideologia isladatzen duela.

"Emakume erreala" deitu dugun ereduaz diharduen lehenengo poema "Emazten fabore" da. Poema hau ere literatur tradizio zabal baten adierazgarri dugu. Labur esateko, emazteen aurkako literaturaren parean —Talaveraren *Corbacho* edo Torrellas-ek XV. mendean idatzitakoen ondoan— sortu ziren emakumeen defentsoreak. Horrela, Diego de Valeraren *Defensa de las virtuosas mujeres* edo Alvaro de Lunaren *Libro de las virtuosas e claras mugeres*. Horiek bezala, *La mauvaise femme* anonimoa edo Jean de Meun nahiz Matheolus-en lanak Claude Bouton-en *Miroir des dames*-ekin erkatzen baditugu, lehenengo irakurketan ikusten ditugu ezberdintasunak. Nagusia, hau da: lehen etsai ziren emazteez, gizonak galbidera zeramatzatenez, ez da ia txarkeriarik esaten.

Alde nahiz aurka, behin eta berriz Biblia hartzen da oinarri, errealtatea jeneralizatze eta salbuespenen berri emateko utziz.

Etxeparek ez dio kasu honetan Bibliari apenas heltzen; eta "Emazten fabore" hasten denean, errealtateari atxekiago agertzen da, hala ere topikoz josiriko defentsan.

Atal honi hasiera emateko erabili ditudan hitzak "Emazten fabore" idatzi poemari buruzko iruzkin honekin osatzen dira:

"Aitzitik, bere olerkietatik onenetariko bat andereak goratzeko idatzia duela. Etxepare hemen erabat errenazimenduaren seme dugu. Arrazoiak pila-tzen ditu haien alde. Haiek eman digute sortzea, haiek edoskitzeko bularrak eskeini, haiek zaintzen gaituzte eri gaudelarik, beraiek gabe etxea triste eta zikin bilakatzen da, gizonen aldean askoz zintzoago dira ezkontitza gorde-tzen, bakan dira tentatzaila. Jainko bera ere emakume batez maitemindu zen. Eta munduan ez dago emakume bat besoetan edukitzea baino gauza hobea" (aip. ob., 35. or.).

Hitz horiekin aski da arrazonamendu eta burutazioaren nondik-norakoaz jabetzeko. Argudio hauek biziki hedatuak dira: Diego de San Pedrok *Cárcel de Amor*-en ematen dituen "20 razones porque los hombres son obligados a las mujeres" en artean daude edo Suero de Riberak "en defension de las donas" en pare-parekoak. Guzti hauek, beti ere, argi uzten dute emaztearen menpekotasuna, emazte bezala ez, baizik baliabide bezala goratzen dituzten neurrian.

"Emakume erreala" saileko poemetan multzorik nagusiena amodiozkoen osatua dugu. Horrelakoak ditugu 4.etik 12.a bitartekoak. Esan liteke, aurretik eredugarritzat erakutsiaren frogagarri edo gertatzen direla. Poema hauen artean ere bi azpisail egin genitzake.

Batean, poeta kexu da bere amoreari zor zaion erantzun-ezagatik. Kasu hauek baldintza ezberdinetan garatzen dira. Behin, esate baterako, dama "berzerena" delako, hots, ezkondua delako. Lirika gortesauetik abiatzen den literaturan, ezaguna da, gizonezkoak berak hautatzen zuen dama/señoraren zerbitzutan jartzen zuela bere burua. Hori agintzen zuten bederen. Aldea, bistan denez, hautatzeko posibilitatean zegoen. Morroiek ez bezala, poetek hauta zitzaketan eta hautatzen zituzten andereak, jabeak. Eta Etxeparek ere, nonbait, ez zuen era berean ikusten zerbitzuaren gunea emazte eta gizonezkoentzat. "Amorosen gaztiguya" n Mariaren aurrean berdintzen zituen andre-gizonak, aldiz, ez dira berdin mundu- eta amodio-kontutan. Honela dio bederen "Ezkonduien koplak" poeman:

"Tangoikoa, edetazu berzerena gogotik
bera kaptiba da eta ni gathibu hargatik" (4,1-2).

Hots, poeta, "gathibu" denez, aska liteke, eta horretarako Jainkoaren laguntza duke; "kaptiba" dena, berriz, ez, emazte ezkondua delako. Kasu gehiagotan ere agertzen da poeta Jainkoari bere gogo mutatzeko eskatzen. Behin, besteetan baino askoz klarkiago utziz, finean amodioa gaixotasuna dela, eta emazteki batek kausatu pena sendatzeko, ez dagoela beste emazteki batez aldatzea baino erremedio hoberik, Ertaroko tratadista orok zioenez:

"Andre faltaz eniz hilen balinba ni lehena;
 oroz etsi behar dizit, non baitate hobena;
 heki ezin medra naite, bai gal neure arima;
 bategatik sarri niro diren oroz arnega" (12,53-56).

Trufatzen da, beraz, aurretik esan dituen hainbat gauzaz; hala nola, maite duena dela emaztekirik ederren nahiz jentilena; besteen ondoan artizarraren modura distiratzen duela; "gaizki penatzeko hain ederrik sortu" zela (5,9 edo antzera 6,13); beste oroz gainetik maite duela (9,49; 10,57-58.66.75-78); eta trufatzen da poetak bere amodio-minak adierazteko esandako guztiez, hots: bere amodio-irrikek jaso ez duten erantzun-ezaren ondorioztat emandakoez.

Trufatze horrek, sail honetako poemetan agertzen den jokoa degisamendu- eta mozorrotze-jokoa dela suposatzeraz bultzatzen du. Eta horrekin, poetak kantatu dituen koitak, gaitzetsi duen leialtasunik eza, etab., agian kontrako zentzuan interpretatu beharko genituzke, ironia irabazle gertatuko litzatekeelarik. Argiago ikus liteke hau, baldin eta amodiozko poemetan aipatu bigarren azpisailarekin harremanetan jartzen baditugu.

Lehen azpisaileko poemetan poetaren koitak baziren nagusi, bigarren sail honetan poemek ez dute erakusten erantzunik ezaren ondorio lazarria; azaltzen dutena, damaren aldetiko erantzunik ezaren edo erantzun txarraren argumentazioa da. Horrelakoak dira elkarrizketa moduan garatzen direnak, hots, sail honetako "Potaren galdatzia" (8), "Amorez errequeritzia" (9), "Amorosen disputa" (10) eta "Amore gogorraren despita" (12), eta, horiez gain, "Ordu gaitzareki horrat zakitzat" (11).

Kasu hauetan, gizonezkoa da beti errekeritzailea eta dama errefusatzailea. Arruntki, errefusatzeko emazteak ematen dituen arrazoiak erlijioso eta sozialak ohi dira, alegia, bere gogoari kanpotik ezarriak. Erlijiosoan artean, gorputzaren gutiziak Jainkoaren gogoko ez direlako, edo burutuak direnean, damutua delako; bestetan, poetak eskatu bezala harremanak sekretuak izanagatik ere,

ezagutuko balira, famaren kaltetan gertatuko liratekeelako (10;11,13); damaren ahotan jartzen dira gizartearen hesiak, askoz espazio gutxiago eskaintzen ziolako emazteari, ezbairik gabe. Gizonezkoari, poetari kasu hauetan, ez zaizkio asko axola kastotasuna eta fama; eta bi bider, behin bestean baino inplizituago, agertzen da bortxaketa eta bortxaketa-mehatxua. Agian, amodiozko poema hauetan goratzen den emaztekiak maitagarri duen bakarria gorputza delako.

Egituraketa honek batasun ideologikoa ematen die emazteen ixuratze ezberdinei. "Amorosen gaztiguya"n Etxeparek, bera ere gizon izaki, haragizko bekatuaz zaletua, amodio gizatiarraren falsukeriaz dihardu, Andredena Mariaren amodioaren aldera mutatzeko, lehen aipatu argudioez; eta hauek, Etxepareren testigantzaz, errealitateari itsatsiak gertatzen dira, amodiozkoen artean egin dugun lehen azpisaileko poemetan; gizonak ez du haragizko amodio-ra jo behar, zuhurtasuna galtzen duelako eta, eroaren eroaz, damen leialtasunik ezaz ezin jabe daitekeelako; hau da funtsezko argudioa, gizonezkoarentzat.

Emazteek, beriz, ez dute gizonezkoek fido izan behar: hauek bere gorputzaren gutziak bultzatuak direlako, eta, behin horretara makurturik, ohorea galtzen dutelako. Horrek bereizten du argudioen bidea.

Interpretazioa honetan hersten bada, egiazat har genezake Garatek zioena; hau da, Etxeparek ez zuela hitz txarrrik esan emakumeen aurka.

Ikuspegi honekin, berriro amodio on eta txarraren kontrajarzen arituko ginateke. Horrelakoetan, ordea, arruntki emazte kontseilatzerara jo ohi da. Finean, Etxepareekin hainbestetan erkatzen den Juan Ruiz-ek ere emazteei esplizitatzen die aldea:

"Assí, señoras dueñas, entended el romance
guardatvos de amor loco, non vos prenda nin alcance;
abrit vuestras orejas; el corazón se lance
en amor de Dios limpio; loco amor non le trance" (940).

Liburua progresiboki antolatua dagoela onartzen badugu, ironia eta paradoxazkoak izanik azken poemak, eta hauetan gizonezkoaren engainatzaile-papera nagusi gertatzen delarik, argi dago inentzionalitatea.

Helburu moral hau ez da, ordea, emakumei bakarrik zuzendua. Birjinaren aurrean, andre eta gizonei eskatzen die damutzeko;

baita, hurrengo poemetan, ikusi denez, arrazoi ezberdinez kontseilatu ere. Hor dugu "Emazteen fabore" poema, zeinen helburua ez den emakumearen egoerari justizia egitea. Izan ere, poema hau, Suero de Riberarena bezalaxe, ez da emakumezkoei zuzendua, gizonezkoei baizik; eta zertarako, eta ikus erazteko, emazteetatik, daudenean daudela, jasotzen dituztela abantailak.

Besterik gabe hori esateak gehiegizko lirudike. Hala ere, amodiozko poemetan estimagarri jotzen eta goraiatzten den emakume bakarra, bere edertasuna froga dezakeena da (jentiltasuna zehazteke dugu). Kontutan hartzeko da hau, zeren emazteen faboretan idatzi poeman, emakumea gizonarekiko harreman orotan agertzen bait da (ama, emazte), eta ez da sekula amodioari buruz mintzo; antzeko zerbait adieraziko zukeen bakarra, koplak ezagun honetako da:

"Munduian ezta gauzarik hain eder ez plazentik
nola emazia gizonaren petik buluzkorrik;
beso biak zabaldurik dago errendaturik,
gizonorrek dagiela harraz nahi duienik" (3,55-58).

Amodiozko poema hauetan, bada, ikus litezke aipatu ironia eta trufa-jokoak; hitzez hitzeko irakurketa batean, ez genezake esan emakumea gaizkiegi paratua geratzen denik; askoz gutxiago, literatura misoginoarekin erkatuz. Hala ere, azalpen honetan agertu zaigunez, emakumeak ez dira berez estimagarri gertatzen, eta ezin esan emakumearen alde ipini kopletan justiziarik egin denik.

Alabaina, gainbegira dezagun liburuaren egituraketa. Honek helburu moralez idatzirik poemen aztarren asko ematen dizkigu. P. Altunak 13,14 eta 15 zenbakiez izendatuak kanpoan utzirik, badirudi hiru sail egin genitzakeela poemen artean: 1) Sarrera erlijioso eta deboziozkoa: P. Altunak 1 zenbakiaren jarraian ipinitako poemak oro. Hurrengo sailarekin mugaide eta bitartekari, "Amorosen gatziguya" (2). 2) Amodioa zertan den gaitzesgarri adierazi ondoren —agian inor emaztekiaren deabrukeriaz eta lizunkeriaren aitzakiaz profita ez dadin—, "Emazten Fabore" (3) poema. 3) Gainerako poemak, bi sailetan bana genitzakeenak: gizonezkoei zuzenduak (inplizituki), eta hauetan amodioa errefusatzeko literaturak arruntki erabili dituen argudioak darabiltza (aldakortasuna, amodioaren erotasuna...); eta emazteei zuzenduak, gizonezkoen faltsukeria aldarrikatzen dutenak. Hauek 8.etik 12.a bitartekoak lirateke.

Horrela, esan genezake, Etxepareren hitza ez dela emakumearen aldekoa, nahiz eta berea ez izan literatura misoginoa. Amodio

benetakora, zilegira bultzatzeko, argudio ezberdinak eman zituen emakume eta gizonezkoentzat.

Batasun ideologikoren bat onartu ezean, itsusiagotu egiten da panorama; Birjinaren aurrean gauza bera eskatzen duten andre-gizonek funtzio ezberdinak dituzte amodioan; ez dira berdin (poetak orain "berdi" gara esaten badu, lehen ez zirelako da); emaztea —Birjina bera ere bai— beste zerbaitetarako baliagarri gertatzen da: bitan emaztea bortxagarri suertatzen da... Hala ere, liburuaren azterketa osoago batek du guzti honen giltzarria.

2. Oihenart: Maitalea eta emaztea, bi itxura

Aspaldi batean, Oihenarten lanetan topatutako emakumeei buruz lanean hasi nintzenean, konturatu nintzen, bere eritzi eta deskribapenek, aldakorrek izanik, bazutela funtsik, edo, beste nola-bait esateko, koherentziaz —ez emeon koherentziaz, noski— esplikatu zitezkeela. Nire esparrua amodiozko poemena izaki, esplikatzekotan erretra-bildumara ere jo beharra izan nuen.

Hasteko, lot gakizkien amodiozko poemetan agertzen diren emaztekiei. Hauek, lehen begirada batean, bizitzan botere eta indar handiko elementu dirudite. Denborak, poetak ezagutu dituzenez geroztik, muga jakina du: ezagutu aurretikoa eta ondorena, ikuspegi horrek poetaren bizitza bitan banatzen duelarik. Dama ezagutu ondokoa ez da, hala ere, zorientasun handikoa poetarentzat, hau, damaren otsein izan nahi duen arren, ez bait da aintzako hartua. Izan ere, literatura gortesauaren legeetan idatzi poema hauetan, konkistatu beharreko objektua bait da dama, eta, horrexegatik, helburua lortzeko poetak dukeen etsairik gogorra.

Oihenarten amodio-poema gehienak lorpen horretara bideratuak dira; kexuka ia gehienetan, damaren bihotz-gogortasunaren kariaz, eta ezitasun nahiz abegi onaren eske. Honek argitzen du, beraz, azkenean emaztekiaren ikuspegi baikorra; gogorra da dama, baina poeta ezin zaio zorrotzegi mintzatu, baldin eta ez badu nahi damak sekulako errefusa dezan. Poetak, idazteko garaian, helburu bat izaten du: damaren deskribapen eta laudorioa eginez (gutxitan) nahiz bihotz-gogortasunaz kexatuz, hurbiltasuna lortzea.

Horrexegatik, poema bera bitarteko gertatzen delako, damaren denbora etorkizuna ohi da, ia salbuespenik gabe. Oihenartek des-

ditxaren poema zorigaiztokoak idazten dituelako sufrimenduaren azken muturrean, heriotzaren mugan —agi denez—, etorkizunean mereziko eta espero duen dama amestuaren maitasunaren eta horrekin bizi ahal izatearen zain.

Eskabide artean lausengatzen du Oihenartek dama eta laudatzen; eta laudagarri dena, esan gabe doa, edertasun fisikoa da: gorputz osoaren luzekara edo xuxentasuna, batzuetan; besteetan, gorputz-atalen baten deskribapen konparatzailea: horrela, beso, esku, behatz, bizkar, gerri, bular, oinak aipatzen ditu, eta aurpegiera batipat.

“Ugatx gogor, lar-txuri
Leunez balous'iduri;
Mokoetan teartaturik
Koralez bi mohuri (XIII,69-72)³

“Eskua txuri, nola
Arraultze berri eruna” (XII,39-40)

“Kristalez du belarra
Sudurr'oro zilarra,
Maselak txuri-gorri,
Perla hutsez bidarra
Ezpaincan badirudi
Dela Korall-ixuri
Hortzak, lepo, bulharra
Elurra bezain txuri” (XII,29-36).

Damaren izaerak sortzen duen laudorio-andanari erreparatuz, perfekzio fisikoari eskainitako lerro-kopuruarekin erkatzen badugu, ez du alderdi pertsonal honek garrantzi handirik. Laudatzen ditu “arrai miratzea” (XII,6-14) eta “eme mintzatzea” (XIII,45-48). Hori, ordea, bi poematan besterik ez da agertzen.

Batezbesteko, esan daiteke, dama laudatzeko ematen diren zioak perfekzio fisikoari lotuak dira, nagusiki; aipatzen dituen bertuteen artean —jakinduriarena salbu— maite-kantuetan topiko egin den emakumeari dagozkionak daude (haboro diskret eta zerbitzari izatea); esan zitekeen nolabaiteko aurrerapausorik bazela emakumeekiko aburuetan, laudatzerakoan emakumearen zerbitzuko izateak halako garrantzirik ez bait du. Ikuspegi liberalago baten aurrean ere egon gintezkeela esan liteke, agian.

Baina poema guzti hauen ondoan, hor dugu Joanaren betegin-tzarretan egina. Joana hil eta kexu bizian idatzia. Estilo aldetik ezin erka liteke amodiozkoekin; baina, gaiari helduz, azpimarratu be-

harrekoa da, ez duela behin bakarrik ere edertasunaren aipamenik egiten — hil-kexua lekuri aproposena izan gabe ere. Are gehiago, emaztea goratzeko darabiltzan argudioak Etxeparek “Emazteen faboretan” esanak dira: Oihenart gaixo zelarik, hark sendatzen zuela; nekaturik zenean, hura zela sosegu...

Bi portaera-mota aurkitzen ditugu, bada: batetik, amodiozko poemetan, laudorioa ez da damaren “zerbitzagarritasun”ean oinarritzen, hots: ez dihardu, Etxeparerenetan bezala, emakumearen betekizunak gizonari zein errentagarri zaizkion aztertzen; bestetik, ordea, ikuspegi honetan bakarrik oinarritzen da emaztea hilik duenean.

Non dago aldaketa honen zioa? Estilo ezberdinen adierazpide-tan edota ideologia bateratzaile batean? Oihenartek bildutako errefraciek lagun lezakete erantzuten.

Arriskutsua da Oihenarten poemak eta bere errefracu-biltzaile/itzultzaile lana erkatzea eta ondorioak hedatzea. Horrela gertatu ohi da sorlan eta biltze-lanak identifikatzean. Eragozpen hau kontutan izanik ere, ezin ahantzi, batetik, biltze- eta hautalanean subjektibotasunak zer-nolako garrantzia duen; eta, bestetik, Oihenart bera baliatu izan dela errefracu batzuez bere sorlanetarako (V,47-48an 592. errefracua agertzen da eta VI,7-8an 195 eta 551.ak).

Errefracu-bilduma orotan bereizi behar dira biltzailea (kasu honetan Oihenart) eta biltzaile honek izan ditzakeen helburu nahiz igorkizun-hartzaile bereziak, eta errefracuen subjektu, helburu eta hartzaileak. Bi dira, ez bat. Ados egon daitezke, ala ez. Oihenartek zenbait ohar jartzen dizkie esaerei, edo argitu egiten ditu, irakurleari ulergaitz samar gerta lekizkiokeelako ustetan.

Aztergaitzat hartutako errefracuetan, hots, emakumeaz eta amodio-munduaz (amodioa zentzurik zabalenean hartuz, aurrikuspegi gabe) dihardutenetan ere, biak bereizirik daudela sinetsi behar hipotesi gisa. Elkartu behar direnentz, sorlanarekin erkatuz eta zenbait iruzkinen bidez jakin liteke. Erkaragarri izan daitezen, ez naiz mintzatuko emakumea amaren, alabaren nahiz arrebaren funtzioetan ikusten den kasuez, familia naturalaz kanpo dagoen emakumeaz baizik. Kasu hauetan, errefracu-esale eta -entzule hipoteki-koak gizona dira, hauen bidez kontseiluren bat eman nahi denean; eta, kontseilua ez, baizik gertatzen denaren berri ematen denean, ez dago argi zein den entzulea, definizio-itxura hartzen duelako; definizio- edo baieztapen-itxura, egia esan.

Errefrauetan agertzen den emaztekiari so eginik, ez da erraz jakiten zein den erdegarri, ematen diren ezaugarri guztiak "ezez-kor" legez agertzen bait dira. Kasualitatez ala funtsezko arrazoi baten kariaz gertatzen den jakitea, eztabaidagarri izan liteke; baina beste errefrau-bilduma batzuetan gertatzen denari begiratzuz, tradizio misogino zabalagoan kokatu behar da, eta, honek erakusten duenez, *emakumea ez daiteke berez on izan*.

Emakumea gaiztoa delako edo gaitzaren eta gizonen bitartekoa, emakumeaz oro har ari diren errefrauek gizonak andreengatik jasaten dituztenez oharterazteko dira, emakumeetarik begiratzeko.

Emakumeak —beste "plazer"en pareko— galbidean jartzen du gizonetzkoa 525. errefrauean:

"Jocoac, emasteac, et'arno onac, dostazes, galzen tuste guisonac".

Emazteaz ez da laudorio asko entzuten; salbu eta kasu batean, eta orduan, langile delako:

"Irunes oihaldun da gur'andrea, es alfer egones" (281).

Ezkontidea ez den edozein emazteri, berriz, edertasuna eskatzen zaio (ik. 350 eta 351). Eta honekin, ezkontzatik at dauden harremanen alorrean sartzen gara. Ez edertasun fisikoa edertasun etikoaren erakusle delako. Behin baino gehiagotan aipatzen da horrelakorik:

"Eder, ahuer" (122).

"Ederreguia itsugarri" (571).

"Edertasuna, iraute gutitaco onharsuna" (572).

"Esta deuscai edertasuna, lagun espadu ontarsuna" (592).

Baina ezkontide ez dena bere betekizun sexualera mugatzen da. Ez du gizonarentzat beste baliorik. Bestelakorik duenean (esate baterako, neskame denean), ez da berarekin harremanak izatea komeni, ongi zerbitza dezan: "Eure guelaria es potikeia, hant estaquia aleguia hura andregueia" (168). Gainerakoak ezkontza-garaiari eskatuko zaizkio, eta orduan edertasun fisikoa bigarren mailako gertatzen da: hain zuzen ere, horri gizon askok erreparatua izateagatik, beste batzuen "eskuetan eroria" izateko posibilitateagatik, eta ezkontzak edertasunak baino gehiago irauten behar duelako.

Ezkontzaren muga ezarririk, amodioa ulergaitz gertatzen da.

Hau da errefrauek diotena. Eta Oihenartek, zer? Bistan da bien artean dagoen aldea: errefrauek emazteki guztiez mintzo dira,

emaztekoa jenerotzat hartu eta gizonari bere burua nola gorde aditzera emateko. Gizonarekiko harremanen arabera bereizten dituzte atsotitzek emaztekiak: ohaide, emaztegai, ezkontide, puta, alar-gun; eta hauei buruzko eritziak ematen — ez oso baikorrak, ageri denez.

Oihenarten poesiek ez dihardute, ordea, emazteen gainean, emaztearen gainean baizik. Esan liteke, bada, orokorretik, multzotik bakarrera iristean, aukera egin dela eta ia ez dela poemetan beste emazteekiko eritzirik agertzen, ez bada ahaztu dituela edo gogora ditzakeela esateko (1,3-4; 2,78-80; 4,1; 5,1; 15,1-5; 23,8-13; 25,1-6). Beste emaztekiak, poeta eta damaren arteko harremanak gauzatutzat eman ondoren, gizonaren ikusmiratik at geratzen dira poemetan.

Ezberdintasun honek garrantzi handia du. Hautatzeak erizpide-aldaketa dakar. Zerk eragin lezake emaztekiez gaizki esaka ari litekeena, emaztekiez gauza ederrak esatera bultzatzea? "Gizona"-ren urguiluak. Besteak nolana hiko direlarik, poetak maite duena ez da horrelako. Esplicitazio hau ez da azalean kausitzen Oihenarten poemetan, baina, oro har, amodiozko literaturan sakoneko egitura dela esan liteke (Erka liteke, agian, Etxepareren "Emaztekiek fabore"ekin, eta are gehiago, Torrellas-en "De las calidades de las donas", edo Claude Bouton-en "Eloge des femmes" edo Boccaccio-ren *De claris mulieribus*-ekin. Baita "Hil-kexva"-n inplizitatzen den emakume "gaiztoa"-ren kontraereduarekin ere).

Beste arrazoirik ere bada. Izan ere, atsotitz eta poemen testuetan esanak bereizteak beste gabe eraman gaitzake Oihenarten sorlana bere biltzaile-lana gainditzen duen pentsamendu aurrerakoia-goaren mailan jartzera. Testuetan ezin klarki justifika daitekeen batasun-ezak (horretarako ondo zehaztu behar da "Hil-kexva"-ren azterketan "dama ona"-ren irudia zeinen gainean altxatzen den) ez du bitasuna ziurtatzen; eta batasuna justifikatzea arriskutsua izanik, are zailago deritzot gaindiketaren oinarritzeari, amodiozko nahiz fikziozko artean anitzetan kausitzen bait da, explicituki zein inplizituki, aipatu bikoiztasuna, hots: emakumeak oro dira maltzur, baina nola Birjina izan bait zen Jainkoak zerbitutarako bereizia, nola Sara izan bait zen Jainkoak espreski hautatua, hala poeta bakoitzaren dama ere. Oihenarten kasuan, azalean, honelakorik ez kausitzeak ezin eraman gaitzake, besterik gabe, bikoiztasuna gainditu duela frogatzera; eta beste mota bateko sorlana bada ere, kontutan hartu behar da hautatzeak nolabaiteko onespina suposatzen duela.

Ezin ahantzi, bestalde, amodio-poema hauek deierazkoak direna. Esan nahi bait da, ez direla poetaren kontsolaziorako eginak, gehienetan, damaren "faboreak" lortzeko baizik; eta aski txorora zatekeen poeta, deskuidoan emaztekiez esameska hasi balitz. Egin kontu, gainera, desafio-kutsua duten poemetan agertzen direla ezaugarri ezezkorrenak, poeta ia etsita dagoenean. Hitz bitan esateko, poemen artean "emaztekie"ren alderdi baiezkorren kausitzeak bi zio izan ditzake: a) ez dela emaztekiez ari, emazteaz baizik, eta txatxurik maitatzea desohoragarri zukeela; b) emazteki hori "konkistatu" egin nahi duela.

3. Orixeren emakume eredugarria, Tx. Agirrenarekin erkatua

Euskaldunak hitz-laez egindako liburua ez izan arren, aurretik aipatu liburuen artetik bereizgarri gertatzen da: amodioa ez bait da, batetik, gai nagusia, eta, bestetik, Euskal Herri eredugarria asmatzen saiatzen delako. Euskal Herria bera da protagonista nagusi; ez, ordea, Euskal Herri soziologikoa, kantu epikoari dago-kionez. Hori dela eta, *Euskaldunak* honetan ezin dugu kausitu emakumearen bizimoduaren berririk; topatzen duguna, garai bateko seme den poetak emakumeari emandako lekua da. Ezin ahantzi, bestalde, epika beti ere gizon apartekoaren jeneroa izan dela. Orixek, aldiz, gizon apartaren goraiapamena ez, baizik herriaren egunerokoa du kantagai. Herri osoarena, esan liteke, baina nagusiki gizonezkoena; emakumea, kantu epikoetan baino presentzia handiagoa duen arren, beti lorrean kausitzen bait da.

Nikolas Ormaetxearen Euskal Herria baserritarra zen, eta baita emakume eredugarria ere; testuinguru honek sortzen dituen harremanetan aztertu beharko dugu, lehenengo, emakumearen deskribapenari so egin aurretik.

Liburua baserritarrek elkartzeko dituzten ospakizun eta auzolanez baliatzen da nagusiki, emaztearen aurkezpenetan; horrela, eliz funtzioak, ezteiak, jaiak, arta zuriketak, etab.

Gainera, familia edo amodioarekin loturiko harremanetan kausitzen ditugu andreak beti ere. Finean, emakumea gizon hartzaile-emaleekiko harremanen arabera bereizten da: alaba, emaztea, emaztegaia, alarguna, serora... eta ez, gizonen antzera, ofizioen

arabera. Hain zuzen ere, emakumearen eginkizun nagusia gizonaren zerbitzari izatea delako.

Baserritik at, aurrez aipatu ospakizun eta zereginetan ikusten dugu ia beti emakumezkoa. Gazteen arteko harremanetan, erromeria da topaleku nagusia; beraz, plaza agerikoa, toki publikoa, pribatutasunik ez duena. Neska, etxetik kanpo ere, gorderik gertatzen da honelakoetan; erromerian herri osoaren begiak izaten bait dira begirale eta zaindari. Bikotea jendaurrean dugu beti; jendaurrean lehenengo hitz eta dantzak... Erromerietan ezezik, baserrietan ere egiten dute dantza (baserri-sukaldean, arta zuriketetan...); orduan, familiaren esparruan dira, eta ez da "bikote" -hautaketarik gertatzen, horrela Iztuetak —eta suposatzeak da Orixek ere baietz— dantza lotuari egotzi kritiketarik libro ziratekeelarik deskribapenak:

"Gaurco eguneco emacumeren gueienac eman dute erbesteco dantza mota gabaz guela ichietan eguiten-diradenetara, beren jaioterricoac issecaturik, eta urrunaturic; ez bestegatik ez bada, toki-ichi-ayetan zirri gueyaco guizonezcoac eguiten diezatelaco; baña guziaz ere ez det uste, naitasun bero sutsuagoarekin maitatuac diradela oec, nola izan oiziraden, lenagocoac"⁴.

Behin bakarrik agertzen dira gure protagonistak bakarrik: gaztain-biltzen. Bestalde, kontutan hartzekoa da neska-laguntzerik ez dela behin ere gertatzen liburuan zehar: Ormaetxeak kritikagarri zeritzolako, apika.

"Amodio"-harremanak —emakumeak dituen bakarrak— mutilak hasten ditu; dantza bidez arruntki, Tx. Agirreren *Kresala*-n bezalaxe; bestalde, errealitatean legez. Mutila da beti hitza edo eginkizuna duena. Azurmendik dioen bezala, harreman hauek apustu antzera egituratzen dira⁵. Emakumei dagokiena, baietza ematea da. Pentsatu nahi genuke, bere esku duela baietza nahiz ezetza ematea; baina apenas hori ere, zeren sentipen kolektiboak gaitzetsi egiten bait du joera hori; gogoan ditut Iztuetak dantzara atera nahi ez duten emakumez esandakoak. Orixeren pertsonaiak ere ondo asko lotzen zaizkio erakutsi honi:

"Esku-atsegina da ta atera da neska,
begiak apal ditu Gorriren oinera" (543-544)⁶
"Itz-goxoz laguntzen du Gorritxok Garazi;
onek, esker onean, ez ukatzen irri" (555-556).

Aurreko testuek ondo erakusten digute esandakoa: Garazik Mikel maite badu ere, "esku-atsegina" delako, "esker on"ez Gorriekin dantza egiten du, eta, gainera, ez dio aurpegi txarrik jaritzen; horretarako nagusi gertatzen dena ez da Gorrirekiko senti-

mendua, gizonetikiko errespetua baizik. Emakumearen isiltasun eta apaltasunak ezin du besterik burutu.

Tx. Agirrerren *Kresala* eta *Garoa* liburuetan, neska-mutilek ez dute hartarainoko eragozpenik elkarrekin komunikatzeko. Are gehiago, *Kresala*-n Mañasi da Anjeli amodioa aitortzen diona —Anjelek abilezia berezirik ez duelako, agian—, gero damutzen bada ere. Orixek eta Tx. Agirrerren ideologia berbera izanik ere, honek errealitatea askoz gertuagotik bizi erazten duelako bere no-beletan; Orixek baino zentsura gutxiago ipintzen duelako. Horrexegatik, hain zuzen ere, pentsaezina gertatzen da Orixeren pertsonaiaren ahotan Odolkik esandakoak entzutea: “Tira, nik alkondarra garbitzeko ta prakak arabakitzeko norbait bear det” (Dena den, ezin pentsa daiteke horrelakorik pertsonaia nagusien ahotan, hauek eredarri direnez). Ezkontza-kontuetan ere gurasoen zeresana askoz neurtuago agertzen da *Euskaldunak* liburuan, ezen ez Ana Josepa batena *Garoa*-n.

Hala ere, ezkontzen ez den emakumearekiko eritziek bide berak hartzen dituzte egile batarengan nahiz bestearengana. Ezkongabea serora edo monja bada, onetsiagoa da. Ezagunak dira *Garoa*-n Malentxuk jasotzen dituen laudorioak; berak markatzen du Joane-sen segida, eta hura adina goratzen da.

Neskazarrekin, aldiz, kontrakoa gertatzen da. Eritzten ohi zaio, ezkontzen ez dena, nahi ez duelako ez dela ezkontzen, handikeriaz edo ez dela ezkondu, eta bere eginbearra hutsegin duela; agian, gizonen artean gustuak adina indar zuelako beharrak. Honela agertzen da *Garoa*-n:

“Beste batzuk, andiki zaleak, beren buruari askotxo deritzoenak, eder ustean itxutuak edo azpilduraz josiak, ezkontzeko asmoetan biziarren, geiegi nai zutelako, batere gabe gelditu diranak. Oñezkorik nai ez, zaldizkorik etorri ez”⁷.

Beste hainbeste esaten da *Euskaldunak* liburuan:

“Biko-egiten, aurrera bero diardute;
neskazar uste-galduak orain billa dute.
An danik ilor ez bedi uztarkide-gabe.
An asmatu guziak egi balirade” (333-336).

Giza harremanetan ikus zitekeen neurri batean, Orixek ez duela gailendu Etxeparek edo Oihenartek erakutsi emakume-eredua, nahiz eta bereak ez izan hitz garratzak, arruntki. Giza harremanetan topa zitekeen hierarkizazioak emakumearen ikuspegia erabat biltzen du.

Horrela gertatzen da emakumearen deskribapenarekin. *Euskaldunak* baliagarriago gertatzen da emakumeaz oro har hitz egitean egin litezkeen mailak frogatzeko, aurretik aipatu bi liburuak baino. Izan ere, Oihenart eta Etxepare maite edo gaitzesten zen emaztekiari lotuegiak bait ziren, besteez zer pentsatzen zuten igartzeko. Azferketa honekin, lehen esandakoak indartuago gertatu dira.

Oro har, idazleak kategorizazio eta hierarkizazio ezagun baten arabera deskribatzen ditu emakumeak. Alde batetik, beste guztientzat eredu-garri izan behar duen emakumea: Garazi, kasu honetan; bestetik, gainerakoak. Hauen artean, batzuk arruntak dira, eta beste batzuk, guztiz ereduaren kontrakoak.

Lot gakizkion Garaziren deskribapenari. Pertsonaia hau Mikelek egin deskribapenaren bidez ezagutzen dugu, hogeitamar ahalpalditan deskribatzen duenari eta goratzen. Azurmendiren ustetan, bera izan da, Oihenartekin batera, emakume-deskribapenik onena egin duena. Alde nabarmenik bada, ordea, bien artean. Oihenartek bere dama deskribatzen zuenean —aipatu dugun “Hil-kexva” salbu—, edertasun fisikoari lotzen zitzaion, kasik osoro. Aldiz, Garaziren edertasuna ez da bere gorpuzkeran bakarrik neurtzen, gorputzaren ederrak bere oreka du arimaren ederrean.

Pertsonaia nagusiak derrigor izan behar zuen eder, eta hori topiko bilakatu den tradizio baten arabera neur liteke, agian. Baliatzen da Orixe, bai, koplaz zaharretako teknikaz eta imajinez; baina ez koplaz zaharretan eta ez Oihenarten bertsoetan ezin suma litekeen arima-edertasuna kantatu beharrean gertatzen da. Ezin ukatu sentsualtasun handiz deskribatzen direnik; baina, agian, sentsualtasun hori, erotismoa, ikusi ezinak sortzen duen irudimenetik jaiotakoa liteke. Horrela, bularrak edo zango nahiz besoak aipatzean, behin baino gehiagotan azpimarratzen da, ez dela ikusitakoaren deskribapena, igarritakoarena baizik, horrela Garaziren garbitasuna eta zintzotasuna ondo zehaztua utziz:

Itza zillegi bedi; galtzarrez
neska au ez da Uitziko;
ez ditu serail, ez ditu tontor,
gorderik dauzka lotsaro.
Iduri dute gazur-pertzean
lèr-berri diran maskulo;
curi-ondoko eguzki-zizak
eguna bete ez duteño.

Labainak ditu meakak, baiña
 saskittoa tinkatzeko
 naiko nabari. Nekez ikusi
 ditiot beso ta zango.
 Uretan inoiz luze, biribil,
 oiala baiño zurigo;
 zenbaitez ere belarrekoan
 larrak odolduta gero (497-512).

Bestalde, Garaziren ahoa, begiak edo mintzoa aipatzen direnean, ez da bakarrik begien deskribapena edo egiteko, baizik eta bere begiradan edo hizketan erakusten dituen apaltasun eta umiltasuna azpimarratzeko. Zentzu honetan, aurrean aipatu zintzotasunak berak badirudi isiltasuna eskatzen duela; eta Mikelek, horretaz ihardutean, ez du deskribapenik egiten; galdetu egiten du: "Aren mintzoa zéin biguin ote / Oso bakan zaigu mintzo" (515-6). Zer esanik ez begiradaz ari denean:

Begiak beti bereganantza
 goizean Jauna artu bailu,
 ta Aren oroitzak biotz-erdian
 auznar egiñez balirau.
 Itzalkera bat —ez dakit zer dan—
 begi bekokietan du:
 munduan inoiz agertu bada,
 Garazi bai dala aingeru! (521-528).

Garaziren apaltasuna, umiltasuna, lotsati izatea, elizkoitasuna nabarmentzen dira zati honetan: azterketa moral horretan, emakumeari, onetsia izateko, betidanik egotzi eta ezarri zaizkion ezaugarriak dauzkagu. Garazik, Ama Birjinaz egin deskribapenetan azaltzen diren ezaugarriak erakusten ditu; gainerako emazteetatik bereizteko moduan eta eredugarri gertatzeko moduan deskribatzen zaigularik, finean. Mikelek aipatzen duen eredu horretan laudatu kualitateak ez dira euskaldun onei eskatuak bakarrik; emakume euskaldunak, gainera, apal izan behar du.

Txomin Agirrereren noblekin erkatzean, berriz ere emakumeak bitan banatuak agertzen dira, nahiz eta ereduaren kontrakoetan atzerritarraren ezaugarria ere sartu. Horrela, *Garoa*-n Malen da emakume eredugarria, serora doalako; halaber, Paula eta Mikela, bere emakumetasun-funtzioa ongi betetzen dutelako. Hauen deskribapena egiterakoan, ugari dira esanahi etikoa duten kalifikatzaileak:

"Malentxok etzeukan geiegizko gauzarik, ez gorputzean, ez animan. Esakeran tolesgabea, ibilkeran adjutua, begirunean samurra; esnea bezin zuria, olioa bezin leuna, ezta bezin gozoa; garbia, txukuna, liraiña, burutsua, ona ta ederra beste on ta ederrik inon bazan, aingeru bat zirudian ta aingerutzat zeukaten, etxeokak, ezagunak eta erritarrak" (121. or.).

"Paula, Malentxo aiña ezarren, oso zan emakume itxurazkoa ta maitagarria. Andi ta guri samarra, yayoa, otzana, langillea ta begiratua, amaikak artuko zukean pozik ematetzat, berak nai izan ezker" (145. or.).

"Gure Mikalla... Oso da ona, etxeokia ta maratza... eztago bera bezelako beste bat Uribarrin" (46. or.).

Gauza bera gertatzen da *Kresala*-n Mañasirekin. Esan liteke, bada, emakumeen deskribapenetan konstante suertatzen dela hori. Era berean, eredugarritzat hartu den emakumearen kontrairudiarren deskribapena ere topikoa ohi da. Normalean, deskribapen fisiokoarekin batera, kalifikazio txarrak ematen dira hauetaz:

Beste Epistola ba dute —onekin azkenak—
gizonen gaitzizenik ez; bai, orde, neskenak.
Arta-zuriketakoan asma ziran denak.
Gezur diran eztakit; or bakoitzarenak:

*"Mami-jaleak dira Errazkingoak,
Zapata orpo-makurrak, Albisukoak.
Gazurontzi zikiñak, Baraibarkoak.
Sardiña-jantzaleak, Iribaskoak.
Saskigille-kumeak dira Allikoak.
Baba-txior-jaleak dira Aztizkoak.
Beti enbotto dira Oderizkoak.
Gona nabartxoakin or Madozkoak.
Neskatxa beltzeranak or Mugiokoak.
Oei dagozkienak or Arruitzkoak.
Galtza-gorriak dira Aldazkoak.
Gona petral-luzeak, Etxarrikoak.
Neskatxa luzituak, Lekunberrikoak.
Titi-aundiak dira Uitzikoak.
Beti amorez daude Gorritikoak.
Beti-alargun dira Azpirozkoak.
Lezaetan dago kaxkail-erria.
Antxen akabatzen da kanta guzia"* (413 eta hur.).

Eredugarria ez den emakumeaz, ikusi denez, gauza asko esan liteke; finean, eredugarri gertatzen dena delako salbuespen. Orixek garratzien deskribatzen dituenak, neskazaharrak ("Golde-mutur", "Mikaela-Borda" izenen despertsonalizaziotik hastea besterik ez dugu) eta sorginak dira. Neskazaharrak ez dira kasualitatez ere eder, lehen aipatu arrazoi soziologikoen isladaz: gehiegi jaten dute, fisikoki baldarrak dira, eta horrek utzikeria morala ere erakusten du.

Ortzak zorrotzik, su-atzean da
 Mikela-Borda baldana.
 Amaika baba ta artopil bero
 ango sukaldean jana.
 Etxeko andre zabalak ba du
 zabala bear-izana:
 otordu batez errez jan leza
 lau egunetako lana (713-720).

Okotzaundia, begi-ekzela,
 galbaia aiñeko ezpaina;
 ortzez ederra, agoz betea,
 gainez dario mingaiña.
 Oiñak igesi, besoak zintzil,
 koloka du bizkar-gaiña;
 ipurdia, aldiz, galdu-cinean:
 orra neskazar liraiña (729-736).

Sorginak ere nabarmenki gutxiesten dira; hain zuzen, ereduaren aurka agertzen direlako: autonomo, ez gizonaren menpean, eta, batipat, emakume sexualizatuak direlako:

“Atso lizunok pekatu aundi
 —ez baitut nik aipatuko—:
 aur gaizta-ezak eiten zituten
 aldare beltz artan lepo” (246-249).

Antzera gertatzen da *Garoa* eta *Kresala*-n ere ereduaz kanpoko emakumeekin. *Garoa*-n Dionisia dugu, emakume atzerritarra, *Kresala*-n Trama eta Brix. Dionisiarena bakarrik aipatuko dut, luzeraren beldur.

“Galizitar emakumea etzan ez eder, ez garbi, ez aberats. Naikeriak edertzen ditu gauza itxusiak... Dionisiak, paparrean ezartzen zaigun musker baten antzera eutsi zion senargaiari, ta etzion utziko zazpi errietako kanpaiak jota ere. (115-116. or.).

* * *

Funtsean, ikus liteke, Tx. Agirre eta Orixek emakumezkoak estimatzeko zituzten ereduak eta Etxeparek emazteen fabore idazteko edo Oihenartek bere emaztea laudatzeko emanak, ardatz ideologiko beretik sortzen direla, eta ikuspegi horrek iraun duela eta dirauela gure egunetan. Menpeko den neurrian gertatzen da emakumezkoa estimagarri: ohaide nahiz neskame legez; ez, ordea,

pertsona legez: berez balio handirik ez, eta sor lezakeen probetxuagatik estimatzekoa edo errefusatzekoa, beti etxe barruan edo amodiozko gaitetan agertzen dena. Ez dago besterik.

T.I.

-
- 1 "Zenbait alderdi antzeko Juan Ruiz, Hitako artzapezaren eta Bernard Etxepare-ren bizitza eta idazlanetan", in: *Enseñarrear* I (1986), 35. or.
 - 2 Patxi Altunaren edizio kritikoaz baliatuko naiz, bertsoak zenbaitzuean.
 3. Lehenengo zerbakiak poemaren hurrenkeran situatzen du; komaren ondokoek poema horren zenbatgarren lerroa.
 4. *Guipuzcoaco dantza gogoangarriak*, La Gran Enciclopedia vasca, Bilbao, 258. or.
 - 5 "Orixeren inguruko garai-giroaz", in: *Jakin*, 39. zk. (1986).
 - 6 ORIXE: *Euskaldunak*, Auñamendi, Donostia, 1976. Parentesi artean gaztelaniazko itzulpenaren aurrean ipini zerbakiez baliatu naiz, zer lerro den adierazteko.
 - 7 AGIRRE, Tx.: *Garoa*, Arantzazuko Prantziskotarra, Oñati, 1966, 245. or.
-

LA MUJER EN LA LITERATURA MASCULINA

LA FEMME DANS LA LITTÉRATURE DES ECRIVAINS HOMMES

La autora del presente trabajo indaga sobre la imagen femenina que se ofrece en la poesía vasca de autores masculinos. Para esta búsqueda, se eligen tres firmas insignes de las letras vascas: Etxepare, cuya obra inicia la historia de la Literatura Vasca (1545); Oihenart, autor del siglo XVII, y por fin Orixe, cuyo peso literario en el siglo XX vasco ha sido considerable. En la poesía de Etxepare, la figura de la mujer ideal es descrita al trasluz de las excelencias de la Virgen Ntra. Señora ante la que hombre y mujer son iguales; la mujer real, en cambio, es contemplada tras el

perfil de la amante, siempre como veleidad y riesgo para el varón que caiga en sus sugerencias. Etxepare queda, pues, lejos de entender en pie de igualdad a hombre y mujer. — Oihenart, que atendió al tema femenino no sólo en su obra poética sino también en sus refranes, concibe a la mujer en sus poemas de amor cortesano como un objeto a conquistar, y como fuente de desdicha o tormento. Aunque no es una literatura misógina la de Oihenart, la mujer no aparece realmente encomiable por sí. — En Euskaldunak de Orixe, por la propia condición épica de la obra, la mujer sociológicamente real de Euskal Herria desaparece en aras de una visión poética, y más o menos evanescente y nada autónoma: es, sobre todo, la mejor servidora del varón. En el análisis se incluye también la descripción femenina de Tx. Agirre, dada la similitud de la misma con la que cantó Orixe, y en todo caso siempre encuadrada en las así llamadas tareas tradicionales, quehaceres que Euskaldunak dibuja cuidadosamente en el paisaje del mundo rural.

L'auteur de ce travail a fait une recherche sur l'image féminine présentée dans la poésie basque des écrivains hommes. Trois signatures notoires des lettres basques ont été choisies pour cette recherche: Etxepare dont l'oeuvre commence l'histoire de la Littérature Basque (1545); Oihenart, auteur du XVIIe siècle, et finalement Orixe, dont l'importance durant le XXe siècle basque a été considérable. Dans la poésie d'Etxepare, le modèle de la femme idéale est décrit à la lumière des excellences de la Vierge Notre Mère pour qui l'homme et la femme sont égaux; la femme réelle est au contraire contemplée à travers le profil de l'amant, et toujours comme une velléité et un risque pour l'homme qui tombe dans ses suggestions. Etxepare est donc loin de voir l'homme et la femme sur un pied d'égalité.

Oihenart qui toucha le sujet féminin non seulement dans son oeuvre poétique mais aussi dans ses maximes, conçoit la femme dans ses poèmes courtois comme un objet à conquérir, et comme source de malheur et de tourment. Bien qu'il ne s'agit pas d'une littérature misogyne, la femme n'apparaît pas réellement louée pour elle-même.

Dans *Euskaldunak* d'Orixe, et étant donné le caractère épique de l'oeuvre, la femme sociologiquement réelle d'Euskal Herria disparaît aux dépens d'une vision poétique, et plus ou moins évanescence et pas du tout autonome: elle est surtout la meilleure servante de l'homme.

Dans l'analyse on inclut également la description féminine de Tx. Agirre, vu la similitude avec celle que chanta Orixe, et en tout cas toujours encadrée dans les tâches traditionnelles qu'*Euskaldunak* décrit soigneusement dans le paysage du monde rural.